

Seljuklylar we beglikler döwründe edebiyat

Category: Edebiyaty öwreniş, Kitapcy

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Seljuklylar we beglikler döwründe edebiyat SELÇUKLULAR VE BEYLİKLER DEVRİNDE EDEBİYAT

Tarihî kaynaklardan edinilen bilgilere göre Oğuzlar, X. yüzyılda Sir Derya boyları ile Aral Gölü kıyılarında merkezi Yenikent olmak üzere bir yabgu devleti meydana getirmişlerdir. Bu bölgelerde bazı şehirler de kuran Oğuzlar, buralarda yüksek kültürlü yerleşik bir hayata geçmiş bulunuyorlardı. Oğuzların bir kısmı daha sonra Buhara'ya göç ederek orada yerleştiler. XI-XIII. yüzyıllar arasında Hârizm'in Türkleşmesinde rol oynayan Oğuzlar, Aral Gölü ve SirDerya yakasından Horasan'a kadar uzandılar ve burada Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular (1040).

Büyük Selçuklu Devleti'ni kurduktan bir süre sonra, kitleler halinde İran ve Azerbaycan yoluyla Irak ve Anadolu'ya gelerek Anadolu'yu Türkleştirdiler ve bu bölgede Anadolu Selçuklu Devleti'ni meydana getirdiler (1075). Böylece Aral ve Sirderya boylarından Anadolu içlerine kadar uzanan sahada büyük bir hâkimiyet kurdular. Ancak Oğuzların, bu siyasî varlıklarına paralel olarak XI. yüzyılda ayrı bir yazı diline sahip olup olmadıkları tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Gerçi Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugati't-Türk'te Karahanlı Türkçesi ile öteki Türk boylarının konuştuıkları Türkçeyi karşılaştırırken Oğuzcadan da "dillerin en yeğnisi" olarak bahsetmekte ve bazı özelliklerini sıralamaktadır.

Kâşgarlı'nın Oğuzca hakkında verdiği bilgiler, Oğuz Türkçesinin XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil durumu hakkında bir fikir vermekteyse de, belirtilen nitelikler bir yazı dili özelliğinden ziyade, Oğuz Türkçesini öteki kollardan ayıran bir ağız özelliği karakterini taşımaktadır. Bu da, Oğuz şivesinin XI. yüzyılın sonunda henüz bir yazı dili halinde

bulunmadığına bir işarettir. Bununla birlikte, Oğuz şivesinin zengin bir halk edebiyatına sahip bulunduğu ve Gazneliler devrinde Oğuz şiirinin varlığı tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Orta Asya'da ortak bir yazı dilinin devam ettiği gözlenmekte olup, yeni yazı dilleri henüz oluşmamıştır. Yeni yazı dilleri ancak XII. yüzyılda ortaya çıkan gelişmelerle oluşmaya başlamıştır. Bu gelişmeye de Hârizm bölgesi beşiklik etmiştir. İşte Oğuz şivesinin Karahanlı Türkçesinden ayrılmaya başladığı dönem de XII-XIV. yüzyıllar arasını kapsayan dönem olmuştur.

XI. yüzyıl sonlarında 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından çeşitli Türkmen boyları Anadolu'ya gelip yerleştiler. Anadolu'ya gelen bu boyların çoğunluğunu Oğuzlar oluşturduğu için burada teşekkül eden edebî lehçenin esasını da tabii olarak Oğuzca teşkil etti.

Anadolu'ya gelen Oğuzlar, buraya bütün edebî geleneklerini de getirerek Orta Asya ile olan bağlarını da devam ettirmişlerdir. Bunun yanında öteki Türk şivelerinin edebî mahsulleri de çeşitli vesilelerle buralara gelmekteydi. Bu bakımdan Selçuklular devrindeki Anadolu Türkleri ile doğudaki öteki Türkler arasında sağlam bir kültür münasebeti bulunmaktaydı. İşte bu etkiler altında Anadolu'da halk edebiyatından ayrı olarak, yavaş yavaş yazılı bir edebiyat teşekkül etmeye başladı. Ancak Anadolu'ya gelen Oğuzların yazılı bir edebiyatlarının olup olmadığı ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması ile başlayan dönemin XIII. yüzyıldan önceki dil durumu tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Başka bir ifadeyle, Anadolu'da gelişmeye başlayan bu yazılı edebiyatın XIII. yüzyıldan önce başladığına dair doyurucu bilgi yoktur.

Selçuklular, Danişmendlilerin yönetimine son verip, Haçlı akınlarını da durdurduktan sonra, Anadolu'da ilim ve sanat hayatı büyük bir gelişme kaydetti. En verimli dönemini XIII. yüzyılda yaşayan bu gelişme mahsulleri, Arapça ve Farsça ile kaleme alınmıştı. Çünkü gerek Büyük Selçuklu Devleti'nde, gerekse bu devletin Anadolu'da bir devamı niteliğinde olan

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Arapçanın, özellikle de Farsçanın ağırlıklı bir yeri vardı. Bu yüzden Türkçe Anadolu'da edebî bir dil durumuna yükselmek için Arapça ve Farsçayla uzun bir mücadele devresi geçirmiştir. Haberleşme ve şer'î işlerde Arapçanın, iç işlerinde Farsçanın, halkla olan münasebetlerde ise Türkçenin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak Farsçanın etkinliği Arapçadan daha üstün bir durumda idi. Anadolu Selçukluları'nda vezir Sahib Fahreddin Ali vezirliği zamanında divan yazışmalarının dilini Arapçadan Farsçaya çevirttirmişti. Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî de Bezm ü Rezm adlı eserini Arapça yazmak istediği halde, halkın Fars diline olan meyli ve bütün resmî yazıların bu dille yazılması üzerine eserini Farsça kaleme aldığını şöyle dile getirmektedir:

“Satacak malı olmadığını söyleyen, söyleyecek sözü bulunmadığını itiraf eden bendeniz, işin başlarında, Hazreti Sultan tarafından bu eserin yazılması ve onun övgüye değer işlerinin anlatılması için görevlendirildiğim zaman onu Arapça yazmak istedim. Fakat Rum ülkelerinde yaşayan halkın çoğunun Fars diline meyilli olması ve ona itibar etmesi, o belde sakinlerinin büyük bir kısmının Derî (Fars) dilini konuşup anlaması; mektupların, muhasebe işlerinin, defterlerin ve diğer hükümlerin tamamının bu dilde kaleme alınması, herkesin aklının Fars nazmı ve nesriyle meşgul olması bizi Farsça yazmaya yöneltti.”

Ayrıca Arapça olarak ortaya konan eserlerin, herkes anlasın diye Arapçadan Farsçaya tercüme edildiği ve medreselerde ise Farsça eğitim yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu tarihlerde yazı dili olarak Türkçe, Arapça ve Farsça ile büyük bir mücadele verirken, konuşma dili olarak da başta Rumca ve Ermenice olmak üzere çeşitli yerli dillerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Fakat Anadolu'da Türk nüfusu gittikçe artıyordu. Anadolu'ya yerleşen Türkmenler bölgede çoğunluğu oluşturuyordu. Çarşıda, pazarda, dergâhta, medresede Türk halkı Türkçe konuşuyor, günlük hayat içinde meşgalelerini Türkçe ile sürdürüyordu. Durum böyle olunca gerek medrese

eğitimi görmüş aydın kesimde, gerekse tarikat erkân ve âdabı ile yetişenlerde, duygu ve düşüncelerini Türkçe ile ifade etmek ihtiyacı doğuyor ve Türkçe yazma geleneği gittikçe güçleniyordu. Ayrıca Türkçe başka dillerden aldığı kelimeleri kendi bünyesine uydurarak onları Türkçeleştiriyor ve yabancı dillerle verdiği mücadelede büyük bir zafer kazanıyordu.

Türkçenin bu zaferinde, onu devlet dili olarak kullanma gayreti gösteren Türkmen beylerinin hizmetlerini de göz ardı etmemek gerekir. Bu gayretlerin başında Karamanođlu Mehmed Bey'i anmak gerekir.

Selçuklular, Karamanoğullarını Ermenilere karşı İçel ve Ermenek yöresine yerleştirmişlerdi. Karamanoğulları zaman zaman Selçuklu-Mođol yönetimiyle mücadele ettiler. Nihayet Karamanođlu Mehmet Bey, "Cimri" lâkabıyla tanınan Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş ile birlikte Selçukluların başşehri Konya'yı işgal etti (1277). İşgal 37 gün sürdü. Cimri "Siyavuş bin Keykavus" adıyla tahta oturunca Mehmet Beyi de vezir yapmıştır. O sırada, özellikle Muînüddin Pervane zamanında devletin yüksek mevkilerinde Fars asıllı kişiler bulunuyordu. Sarayda ve devlet dairelerinde Farsça hakimdi. Mehmet Bey Türkmendi, bu yüzden halkın devlet işlerinde Türkçe kullanılması isteğini bir buyrukla ilan etti: "Hîç kes ba'de'l-yevm der-divân u dergâh u bârgâh u meclis ü meydan cüz be-zebân-ı Türkî sühan ne guyed" 10 Zilhıccce 675 (15 Mayıs 1277). "Bu günden sonra hiçkimse dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanmayacaktır."

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye. Edebiyatı öğreniş